

Jacek Pudliszewski

Udział kobiet w Munificentia Privata miast prowincji hiszpańskich w I - III w. n. e.

Słupskie Studia Historyczne 9, 19-25

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

JACEK PUDLISZEWSKI

UNIwersytet Gdański

**UDZIAŁ Kobiet W *MUNIFICENTIA PRIVATA* MIAST
PROWINCJI HISZPAŃSKICH W I – III w. n. e.¹**

Jak wynika ze źródeł epigraficznych odnoszących się do prywatnej dobroczynności w rzymskiej Hiszpanii znaczące miejsce wśród donatorów zajmowały kobiety². Świadczą o tym nie tylko napisy i posągi upamiętniające sam fakt munifi-

¹ Na temat rozdawnictw w Hiszpanii: T. F r a n k, *An Economic Survey of Ancien Rome*, t. III, Paterson, New Jersey 1959, s. 145-148; E. M. S z t a j e r m a n, *Spółczesność zachodniorzymskie w III wieku*, Warszawa 1960, s. 153-157; J. M. B l a z q u e z, *Historia economica de la Hispania Romana*, Madrid 1978, s. 200-203; L. A. C u r c h i n, *Personal Wealth in Roman Spain*, *Historia*, 32, 2, 1983, s. 227-244; J.F. R o d r i g u e z N e i l a, *Liberalidades publicas y vide municipal en la Hispania Romana*, *Veleia*, 6, 1989, s. 135-169; J. P u d l i s z e w s k i, *L'epulum dans les inscriptions espagnoles*, *Eos*, 80,1, 1992, s. 69-76; J. D e l H o y o, *Un aspecto socioeconómico de la Bética: Los epula*, *Actas del I Coloquio de Historia Antigua de Andalucía*, Córdoba 1988; vol. II, Córdoba 1993, s. 73-88; A. B a l e r i n, *L'évergétisme dans le conventus Tarraconensis sous le Haut-Empire romain*, *Mémoire de Maitrise, doc.*, Université de Savoie 1994; E. M. G i l, *El mecenazgo civico en la Bética. La contribución de los evergetas al desarrollo de la vida municipal*, Córdoba 1994; J. P u d l i s z e w s k i, *Prywatne rozdawnictwa żywności i pieniędzy w rzymskiej Hiszpanii*, *Studia Classica et Neolatina*, II, Godzina Śródziemnomorska, Gdańsk 1995, s. 97-109.

² Analizowany materiał źródłowy pochodzi z drugiego tomu *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) i zeszytów *L'Année Épigraphique* (AE): CIL II 964; 1046; 1047; 1071; 1174; 1191; 1258; 1267; 1276; 1278; 1338; 1341; 1441; 1471; 1647; 1663; 1939; 1941; 1952; 1956; 1979; 2011; 2098; 3240; 3265; 4990; 5488; 5492; 5514; AE 1958, 4; 39; 1966, 183; 1972, 270; 271; 1974, 384; 1979, 352; 1988, 521. Napisy dające się datować: CIL II 1956 (69-79 r. n. e.); CIL II 5488 (2 poł. I w. n. e.); CIL II 1471; 1948 (98-117 r. n. e.); CIL II 3265; AE 1958,4 (98-138 r. n. e.); AE 1979, 352 (k. I pocz. II w. n. e.); CIL II 1267 (117-138 r. n. e.); CIL II 1278 (I-II w. n. e.); CIL II 2011; 1958, 39 (poł. II w. n. e.); CIL II 1174 (161-169 r. n. e.); CIL II 1047; 1258; 1276; 5514 (k. II pocz. III w. n. e.); CIL II 5492 (pocz. III w. n. e.); CIL II 1663 (211-217 r. n. e.); CIL II 934; 2098 (I-III w. n. e.). W sprawie dotacji zob. E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 120-121, 127, 138. Należy jednak podkreślić, że prowincje hiszpańskie dostarczyły mniej napisów dotyczących dobroczynności prywatnej niż Italia czy też Afryka. Zob. m. in. R. D u n c a n - J o n e s, *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*, Cambridge 1974; S. M r o z e k, *Les distributions d'argent et nourriture dans les villes itallinnes du Haut-Empire romain*, Bruxelles

centji, lecz także dedykowane im przez wdzięcznych współmieszkańców: *pro liberalitate* (AE 1958, 4), *ob munificentiam* (CIL II 1046), *pro meritis* (CIL II 1338).

Jedną z najbardziej prestiżowych, a równocześnie kosztownych, form euergetyzmu przedstawicielek płci pięknej było finansowanie budowy różnorodnych obiektów użyteczności publicznej. Wśród nich możemy wymienić łaźnie, urządzenia hydrauliczne (przewody kanalizacyjne, zbiorniki wodne), portyki, świątynie i inne. Jeśli chodzi o budowle świeckie to żyjąca w Tagilis, na przełomie pierwszego i drugiego wieku n. e., Voconia Avita przekazała swojemu miastu termy (*thermas reipublicae suae (...) fecit*). Ponadto wpłaciła do kasy miejskiej pewną sumę pieniędzy na ich utrzymanie i konserwację (*at opus tuendum usumq(ue) perpetuum [t]hermarum praebandum (...) d(enariorum) duo milia q(uingentos) dedi(t)*) (AE 1979, 352). Z kolei Annia Victorina ku czci swego zmarłego męża i syna (*ob memoriam*), doprowadziła do Ilugo nowy wodociąg z kompletnym wyposażeniem (rurami, przetokami itp.): *aquam (...) perduxit factis pontibus et fistulis et lacus cum suis ornamentis* (CIL II 3240). Podobne urządzenia wodno-kanalizacyjne ufundowała Sergia Salvia: *lacum et aeramentis f(ecit)* (CIL II 1071). Fundatorką, bliżej jednak nieokreślonej, budowli była również Valeria Situllina (CIL II 5488). Natomiast przykładem wspaniałej, i jedynej w swoim rodzaju, inwestycji o charakterze religijnym jest *templum Apollonis et Dianae*, którą sfinansowała kapłanka Baebia Crinita z Arucci (CIL II 964). Dzięki hojności trzech innych kobiet, pochodzących z różnych miast, wybudowano: *exedram et aedem* (AE 1972, 270), *aediculam* (CIL II 1939) oraz *basilicam cum hypaetro* (CIL II 1979). Niestety nie wiemy jakim bóstwom je poświęcono, ani też jak wyglądały te świątynie.

Bardzo często euergetki upiększały tereny miejskie licznymi posągami. Tak uczyniła, wspólnie z mężem, Egnatia Lupercilla: *ob dedicationem omnium statuarum quae in his porticibus, ab iis datae et sub inscriptione eorum positae sunt* (AE 1958, 39). Jak wynika z tekstu umieszczono je w – ufundowanych wcześniej – portykach chroniących przed żarem słonecznym³. Kilka srebrnych posągów wystawiła Cornelia Marullina: *civitatem Castulonensium statuīs argenteis (...) decorasset* (AE 1958, 4). Niekiedy przyozdabiano je szlachetnymi kamieniami i perłami: *Vibia Modesta (...) statuam argenteam (...) cum inauribus trifibacis mar]garitis n(umero) X et gemmis n(umero) XXXX et berull(is) n(umero) VIII et coroma au[rea] cum gem(m)is n(umero) XXV et gem(m)areis C (...)* (AE 1988, 521)⁴. W związku z roz-

1987; G. W e s c h-K l e i n, *Liberalitas in rem publicam: Aufwendungen zugunsten von Gemeinden in römischen Africa bis 284 n.Ch.*, Antiquitas, 1, 40, Bonn 1990.

³ Zob. A. T. F e a r, *Rome and Baetica. Urbanization in Southern Spain c. 50 BC – AD 150*, Oxford 1996, s. 179: „Perhaps the porticoes in question were not in the forum but elsewhere, especially given the heat of the region”.

⁴ Por. też inny napis: *Dianae Augustae, Fabia C.f. Fabiana cum ornamentis i(nfra) s(criptis) (...), catella cum cylindr(is) n(umero) VII, armillas cum cylindris (numero) XX, antemanus cum cylindris n(umero) XXIII, periscelia cum cylindris n(umero) XVIII, anulos gemmatos n(umero) II* (AE 1974, 384).

powszechnionym na tym terenie kultem cesarskim część posągów dedykowano: *Dianae Augustae*, *Fortunae Augustae*, *Pietati Augustae*, *Victoriae Augustae*, *Veneri Augustae*⁵. Wśród innych uhonorowanych bóstw należy wymienić *Bonus Eventus*, którego uczciła kapłanka Aponia Montana z Astigi (CIL II 1471)⁶.

Munificentia privata nie ograniczała się do aktów jednorazowych. Żyjąca w pierwszym wieku n. e. kapłanka Iunia Rustica sfinansowała odbudowę zniszczonego portyku miejskiego, przekazała plac pod budowę łaźni, na forum wystawiła posąg Marsa, a ponadto przekazała pieniądze na nowy portyk, basen i posąg Kupidyna: *prima in municipio Cartamitano porticus publicas vetustate corruptas refecit, solum balinei dedit (...), signum aereum Martis in foro posuit, porticus ad balineum, solo suo, cum piscinia et signo Cupidinis (...) dato* (CIL II 1956)⁷.

Po zakończeniu prac budowlanych odbywało się oficjalne przekazanie miastu ufundowanych obiektów do użytku. Uroczystościom tym towarzyszyły często różnorodne rozdawnictwa. Do najbardziej rozpowszechnionych darów, w municypiach hiszpańskich, należały publiczne uczty o nazwie *epulum*⁸. Na przykład w Munigua ucztę wydała Quintia Flaccina z okazji dedykacji świątyni: *exedram et aedem (...) epulo dato dedicavit* (AE 1972, 270). *Epula* urządzano wielokrotnie. Tak było w Salpensa, gdzie kapłanka tego miasta Iulia Celerina poniosła wydatki związane z organizacją aż trzech uczt: *bis ante ea publice epulata (...) epulo dato* (CIL II 1278). Niekiedy uczującym zapewniano dodatkowe atrakcje. Wspomniana już Viconia Avita, fundatorka term w Tagilis, zaprosiła społeczność miejską na *epulum* oraz widowiska cyrkowe: *circensibus edi(t)is e(t) epulo dato* (AE 1979, 352). O podobnych formach euergetyzmu informuje także inskrypcja z Castulo, gdzie Cornelia Marullina: (...) *epulo et circensib(us) decorasset* (AE 1958, 4). Zapewne długo w pamięci mieszkańców Tucci pozostały kilkudniowe przedstawienia teatralne i cyrkowe oraz wystawne *epulum* zorganizowane z okazji odsłonięcia posągu *Pietati Augustae*: *Lucretia L. F. Campana (...) editis ad dedicationem scaenicis ludis*

⁵ Napisy: *Cereri Aug.* (AE 1966, 183); *Dianae Aug.* (AE 1974, 384; AE 1979, 348); *Fortunae Aug.* (AE 1972, 251; CIL II 1278); *Pietati Aug.* (CIL II 1663; II 3265); *Victoriae Aug.* (AE 1972, 314; AE 1982, 521); *Veneri Aug.* (CIL II 1952). O kulcie cesarskim w Hiszpanii zob. R. E t i e n n e, *Le cult imperial dans le péninsule iberique d'Auguste á Diocletien*, Paris 1958, passim.

⁶ Znamy ją również z innej inskrypcji: *Aponia C. f. Montana nomine Caesi Montani fili(i) sui ex a[rg(enti)] / libris C testamento suo poni iussit her(edes) XX non ded(uxerunt) her(editatum) XX non ded(uxit)* (H. Ep., 3, 1993, 344). Inne bóstwa, którym również dedykowano posągi: *Iunoni Reginae* (CIL II 1267); *Isis* (CIL II 3386); *Martis* (CIL II 1956); *Cupidinis* (CIL II 1956).

⁷ Na jej temat m. in. R. E t i e n n e, *Le cult imperial*, s. 240 („Grande dame”); E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 139; A. T. F e a r, *Roma and Baetica*, s. 179.

⁸ O *epulum* w Hiszpanii m. in. J. P u d l i s z e w s k i, *L'epulum*, s. 69 nn.; J. D e l H o y o, *Un aspecto*, s. 73 nn.; E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 115 nn. Napisy z *epulum*: CIL II 964; 1047; 1258; 1267; 1278; 1338; 1341; 1441; 1647; 1663; 1941; 1952; 1956; 1979; 2011; 3240; 4990; 5488; 5492; 5514; AE 1958, 39; 1972, 270; 1974, 384; 1979, 352.

per quadriduum et circensibus et epulo diviso (CIL II 1663)⁹. Z kolei w Cantillana urządzono ucztę dla *municipibus et incolis utriusque sexus*, w trakcie której wykorzystano iluminacje i zasłony (*adiectis specularibus et velis*) (AE 1958, 39)¹⁰.

Wśród innych aktów dobroczynności realizowanych przez donatorki hiszpańskie na uwagę zasługują, pojawiające się w napisach sporadycznie, rozdawnictwa pieniędzy¹¹. I tak, w Nescania Fabia Restituta, oprócz bankietu, ofiarowała po dwa denary dekurionom i ich synom, a po jednym denarze otrzymali pozostali obywatele, mieszkańcy nie posiadający praw obywatelskich i bliżej nieznaną nam grupą niewolników: (...) *epulo dato; decurionibus et filiis eorum Nescaniesium singulis (denarios) binos, civibus atque incolis, item servis stationariis singulis (denarios) singulos, dedicavit* (CIL II 2011). Okazją do rozdawnictw było ufundowanie przez tamtejszą radę miejską posągu synowi euergetki. Matka, mając najprawdopodobniej na względzie jego dalszą karierę polityczną, zadowolona się samym zaszczytem i zwróciła koszty wystawionego pomnika: *honore accepto impensam remisit* (CIL II 2011)¹². Z kolei, niejaka Dulcinea Mes[?] założyła fundację ku czci swojego zmarłego męża. Zgodnie z wolą donatorki ceremonie kommemoratywne miało obchodzić przez dwadzieścia lat: *frequenter fieri viginti annis* (CIL II 1276)¹³. Aby zachęcić mieszkańców do udziału w tych uroczystościach obiecała, że dopóki żyje, dekurionowie (*decuriones*) będą otrzymywać trzy denary, sewirowie (*seviri*) dwa denary, zaś lud miejski obojga płci (*plebs utriusque sexus*) i nieobywatele (*incolae*) po jed-

⁹ Uczty i widowiska organizowano również z okazji objęcia funkcji kapłanki (*ob honorem*): CIL II 1278 epulum; II 1471 l. circenses; II 5514 epulum), wystawienia tablicy honoryfikacyjnej (CIL II 1941; II 2098; II 5492 epulum). Na ten temat zob. S. D a r d a i n e, *L'évergétisme ob honorem en Betique*, Ktema, 16, 1991, s. 281-291; E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 43-59, oraz ufundowania nagrobka (CIL II 1258: *Q. Cornelio Q. F. Seni (...) Cornelia Q. F. Fabulla patri pietissimo et optimo posuit epul(o) d(ato) d(edicavit)*; CIL II 4990: *T. Manlio T. F. Faustino (...) Faustina soror fratri piissimo (...) epulo dato*). W tych ostatnich przypadkach epula miały zapewne charakter funeralny. W tej kwestii J. P u d l i s z e w s k i, *Prywatne uroczystości nagrobne w świetle epitafiów łacińskich w okresie Wczesnego Cesarstwa Rzymskiego*, Gdańsk 1997. Jeśli zaś chodzi o inne *ludi* to Iunia Rustica urządziła bliżej nieokreślone *spectacula* (CIL II 1956), a Annia [...] *lais ludi circenses* oraz walki gladiatorów (*paria gladiatorum*) (CIL II 1441).

¹⁰ Por. E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 17: „*El banquete fue dado en un lugar pavimentado con lapis specularis (espejuedo) y cubierto con toldos*”. Zob. też CIL II 1191: *Iunia Septimilla (...) [cum sport(ulis) epularibus et velis [in teatro] [specularibus?]*. W tej kwestii S. O r d o n e z A g u l l a, *Edificios de espectáculos en Hispalis: una propuesta de interpretación de CIL II 1191*, Habis, 28, 1988, s. 143-158.

¹¹ Zob. L. A. C u r c h i n, *Personal Wealth*, s. 232 nn.; E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 121 nn.

¹² Także w Iporca miały miejsce rozdawnictwa pieniędzy. Za taką możliwością przemawia napis CIL II 1046: *Corneliae Clementis filiae Tuscae sacerdotis perpetuae ordo iporcensium ob munificentiam statuum ei cenis publicis posuit item cenas remiserunt*. Chodzi tu zapewne o pomnik ufundowany z otrzymanych cenae. Zob. też CIL II 1191 (sportula), również CIL II 1191 (sportula?).

¹³ Na temat uroczystości funeralnych zob. J. P u d l i s z e w s k i, *Prywatne uroczystości*, passim.

nym denarze. Nie wiadomo ile osób korzystało z tych rozdawnictw. Pewne jest tylko to, że dary otrzymywali wyłącznie obecni (*presentes*)¹⁴.

Kobiety dbały również o utrzymanie dzieci z ubogich i wielodzietnych rodzin. W Hispalis istniała prywatna fundacja alimentacyjna, którą założyła Fabia Hadrianilla, żona, siostra i matka senatorów. Roczny dochód tej fundacji, oparty na kapitale w wysokości 50.000 sesterców, wynosił 3.000 sesterców czyli sześć procent. Zgodnie z życzeniem ofiarodawczyni, dwa razy do roku, wypłacano zasiłek (*alimentorum ampliacionem*) wolno urodzonym chłopcom (*pueri Iuncini*) po 30 sesterców, a wolno urodzonym dziewczętom (*puellae Titianae*) po 40 sesterców (?)¹⁵. Gdyby jednak zdarzyło się, że liczba dzieci była duża albo bardzo duża to w tej sytuacji pieniądze należało rozdzielić w sposób następujący: *Si tamen numerus puerorum puellarumque s(upra) s(criptos) maior erit pro portione qua inter masculos ut distribuatur cavi distribui omnibus volo. Quod si amplius erit in legato inter aequabiliterque inter eosdem distribuantur qui super erunt nummi* (CIL II 1174). Z tekstu wynika więc, że chłopcy i dziewczęta otrzymywali takie same stawki (po 30 sesterców) bądź posiadane fundusze dzielono proporcjonalnie do liczby dzieci korzystających z pomocy alimentacyjnej¹⁶.

Jeśli chodzi o status społeczny hiszpańskich kobiet-donaterek to przeważają wśród nich kapłanki. Pojawiają się one w źródłach epigraficznych jako *sacerdotes* lub *flaminicae*. Ze wszystkich funkcji sakralnych, sprawowanych przez przedstawicielki płci pięknej, najwyższym prestiżem cieszyły się propagatorki kultu cesarskiego: *flaminica perpetua domus Augusti* (CIL II 1663), *flaminica divi Augustorum provinciae Baeticae* (AE 1966, 183), *sacerdos divi Augustorum* (CIL II 1338)¹⁷. Mamy też *flaminicae* i *sacerdotes* bez żadnych dodatkowych określeń¹⁸. W literatu-

¹⁴ Zob. też inne napisy z *presentes*: CIL II 1282 b.; CIL II 4511.

¹⁵ Napis jest częściowo uszkodzony stąd też trudno określić wielkość otrzymywanej kwoty przez dziewczęta. Możliwe jest też, że dziewczęta pobierały niższe alimenty. W sprawie wysokości zasiłku zob. E. M. S z t a j e r m a n, *Spółczesność*, s. 156; J. S z i l a g y i, *Princes and Wages in the Western Provinces of the Roman Empire*, Acta Antiqua Acad. Scient. Hung., 1963, s. 355. Przyjmują oni wariant wyżej wymieniony. Podobnie: G. W o l f, *Food poverty and patronage. The significance of the Epigraphy of the Roman alimentary schemes in early imperial Italy*, PBSR, 58, 1990, s. 209 (100 chłopców i 75 dziewcząt). Czy z faktu, iż donatorką była kobieta wynika, że musiała preferować przedstawicielki własnej płci? O fundacjach alimentacyjnych w Italii zob. S. M r o z e k, *Les distributions*, s. 58-62.

¹⁶ Możemy przyjąć, że ogólna liczba odbiorców (dzieci) nie przekraczała 100 osób. Nie wiadomo natomiast kto decydował o wciągnięciu tego lub innego dziecka na listę alimentacyjną i jak długo można było korzystać z tej alimentacji. O istnieniu w innych miastach hiszpańskich fundacji alimentacyjnych świadczą napisy odnoszące się do *procuratores ab alimentis* (CIL II 4238) i *procuratores alimentorum* (CIL II 1085).

¹⁷ Inne: *sacerdos divar. Augustor.* (CIL II 1471); *sacerdos perpetua divor. divar.* (CIL II 1341); *sacerdos div. Aug.* (CIL II 1979); *sacerdos perpetua* (CIL II 1046); *sacerdos perpetua et prima in municipio* (CIL II 1956).

¹⁸ Napisy: CIL II 964; 1278; 5514 (*sacerdos*); AE 1988, 521 (*iterato honore bis flaminica sacerdos*).

rze przedmiotu przyjmuje się, że kobiety, w niektórych przypadkach, otrzymywały tytuł kapłanki niejako z urzędu – będąc żonami flaminów lub pontifeksów¹⁹. Potwierdzały to inskrypcja (CIL II 1663), z której tekstu wynika, że Lucretia L. F. Campana *flaminica perpetua domus Augustae* była małżonką L. Lukretiusa Fulvianusa piastującego zaszczytne funkcje: *flamen coloniarum immunium provinciae Beaticae* oraz *pontifex perpetuus domus Augustae*. Zdarzały się też sytuacje odwrotne. W Cartima Valeria C. F. Situllina została wybrana kapłanką wieczystą na mocy decyzji członków rady miejskiej: *sacerdos perpetua d(ecreto) d(ecurionum) m(unicipii) C(artimitani) f(acta)* (CIL II 5488)²⁰.

Wśród pozostałych euergetek spotykamy przedstawicielkę stanu senatorского, jak Fabia Hadrianilla (CIL II 1174), żonę ekwity – *Succonia C. F. Rustica* (CIL II 1267) oraz członkinie rodzin urzędników miejskich²¹. W świetle zachowanych źródeł możemy wyrobić sobie pewne wyobrażenie o ich sytuacji majątkowej. Jako córki i żony municypalnych elit dysponowały, niekiedy, znacznym kapitałem, którym mogły dowolnie rozporządzać. Świadczy o tym wielkość, znanych nam, wydatków ponoszonych w ramach munificencji²² oraz pojawiająca się często w inskrypcjach formułka *de sua pecunia*, lub jej odmiany²³, podkreślająca, że pie-

¹⁹ W tej kwestii m. in. R. E t i e n n e, *Le cult imperial*, s. 245-248; N. M a c k i e, *Local Administration in Roman Spain A. D. 14-212*, Oxford 1983, s. 63: „The most widespread title for priestesses was *flamina* although *sacerdos* was used as well. These priesthoods differ from all the priesthoods reserved for men in that it may have been possible to hold them without being a citizen of the town concerned. In some cases women were perhaps given priesthoods as counterparts to priesthoods held by their husbands, but others seem to have been appointed entirely in their own right.”

²⁰ Zob. F. J a c q u e s, *Le privilège de liberté. Politique impériale et autonomie municipale dans les cités de l'Occident romain (161-244)*, Rome 1984, s. 448, p. 45: „Le décret est sans doute évoqué car il fixait le caractère perpétuel du sacerdoce”.

²¹ Napisy: CIL 1258; 1941 (córki duumwirów); CIL II 1191; AE 1958, 39 (żony duumwirów); CIL II 4990 (siostra duumwira iure dicundo); CIL II 1047 (siostra dekuriona); CIL II 5492 (matka dekuriona?). Inne: CIL II 1071 (wyzwolenica).

²² W niektórych przypadkach poznajemy wielkość sum ofiarowanych w ramach munificentia. Baebia Crinita wydała na budowę świątyni 200.000 sesterców. Voconia Avita ufundowała termy i dodatkowo przekazała 10.000 sesterców na ich utrzymanie i niezbędne naprawy (AE 1979, 352). Znaczne kwoty pochłonęła również budowa akweduktu (CIL II 3240). Fabia Hadrianilla, jak już wspominaliśmy, przeznaczyła 50.000 sesterców na fundację alimentacyjną (CIL II 1174). Możemy też obliczyć przypuszczalną cenę kilku srebrnych posągów: a) CIL II 1278; 1663(?); 3265 (100 funtów srebra); b) AE 1988, 521 (132,5 funta srebra); c) CIL II 1471 (150 funtów srebra). Jeśli przyjmiemy ustalenia R. D u n c a n - J o n e s a (*The Economy*, s. 126), który podaje, że cena funta srebra wynosiła 420-550 sesterców, to koszty owych posągów wynosiłyby odpowiednio: a) 42.000-55.000 sesterców; b) 55.650-72.875 sesterców; c) 63.000-82.500 sesterców.

²³ Napisy: a) *de sua pecunia* (CIL II 1939; 1471; AE 1972, 270); b) *de pecunia sua* (AE 1958, 4); c) *de sua pecunia, solo suo* (CIL II 5488); d) *de pecunia sua, solo suo* (CIL II 1956); e) *sua pecunia* (CIL II 1341); f) *solo suo, sua pecunia* (AE 1979, 352); g) *de suo* (CIL II 1047); h) *sua omni impensa* (CIL II 3240); i) *nomine suo* (CIL II 1663). Zob. też A. T. F e a r, *Rome and Ba-*

niądze przeznaczone na budownictwo albo rozdawnictwa pochodziły ze środków własnych stanowiących ich majątek odrębny. Możemy przypuszczać, że głównym źródłem dochodów części donatorek było rolnictwo. Jako właścicielki posiadłości ziemskich czerpały zyski ze sprzedaży produktów żywnościowych, w tym głównie oliwy i zboża hiszpańskiego²⁴.

W świetle przedstawionych uwag dotyczących działalności euergetek w municypiach rzymskiej Hiszpanii w okresie wczesnego Cesarstwa nasuwa się kilka wniosków natury ogólnej: 1) dzięki ich hojności miasta wzbogaciły się o liczne budowle sakralne i świeckie; 2) mieszkańcy mogli korzystać z różnych rozdawnictw i widowisk, co stwarzało okazję do spędzenia kilkunastu dni w miłej i radosnej atmosferze, a ponadto uzupełnienia budżetu, zwłaszcza dla rodzin ubogich; 3) z powyższych względów, ale nie tylko, odgrywały one ważną rolę w życiu religijnym i społeczno-ekonomicznym oraz cieszyły się wysokim prestiżem wśród współobywateli. Znajduje to swoje potwierdzenie w materiale epigraficznym z innych regionów Imperium Romanum²⁵.

etica, s. 185: „*The phrase „solo suo” again raises questions of landownership in the settlements of Baetica*”.

²⁴ O bogactwie kobiet hiszpańskich: R. E t i e n n e, *Le cult imperial*, s. 246-247: „*Ce sont surtout les flaminiques de Bétique qui se permettent de telles largesses. Les fortunes y sont-elles plus importantes? Les femmes y jouent-elles un rôle plus décisif?*”; A. B a l i l, *Economia de la Hispania Romana* (s. I-II d. C), *Studia Archologica* 15, Santiago de Compostela 1972, s. 19-32; J. M. B a l z q u e s, *Economia de la Hispania Romana*, Bilbao 1978, s. 379 nn, 443 nn. Zob. też A. F. F e - a r, *Rome and Baetica*, s. 179 nn.; E. M. G i l, *El mecenazgo*, s. 202 „*con suficiente autonomia coma para disponer de sus amplios recursos economicos*”. O bogactwie miejscowych arystokratów n.p.: R. S y m e, *La richesse des aristocraties de Bétique et de Narbonnaise*, *Ktéma*, 2, Strasbourg 1977, s. 373-380; S. D a r d a i n e, *Libéralités chiffrées et richesse de notables municipaux en Bétique*, *Actas del I Coloquio de Historia Antiqua de Andalucía*, Cordoba 1988; vol. II, Cordoba 1993, s. 73-88.

²⁵ Na ten temat zob. m. in. R. D u n c a n - J o n e s, *The Economy*, passim; R. M a c M u l l e n, *Women in Public in the Roman Empire*, *Historia*, 29, 1980, s. 208-218; S. M r o z e k, *Les distributions*, passim; J. F. G a r d n e r, *Women in Roman Law and Society*, Indianapolis 1986; F. S. B e r n s t e i n, *The public role of Pompeian Women*, Maryland 1987; G. W e s c h - K l e i n, *Liberalitas*, passim.